

Поліна ЯНИЦЬКА

РЕСТАВРАЦІЯ ПАМ'ЯТОК ІКОНОПISУ БІЛОРУСІ XVII–XIX СТОЛІТЬ В АСПЕКТІ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ТРАДИЦІЇ*

Майстерність та професійність білоруських реставраторів, надали нам можливість сьогодні побачити первісний вигляд низки пам'яток іконопису Білорусії, що були відновлені після пошкоджень та втрат фарбового шару, або ж звільнені від пізніших записів, під якими вони були приховані тривалі роки. Водночас, результати цієї реставраційної роботи, що її в окремих випадках можемо бачити у музейних експозиціях, залишаються практично невідомими науковому загалу, що об'єктивно перешкоджає об'єктивному дослідженню білоруського іконопису. З огляду на це автором цієї статті здійснена спроба висвітлити результати реставрації кількох ікон, що порівняно недавно були фактично відроджені у реставраційних майстернях Національного художнього музею Республіки Білорусь.

Білоруська реставраційна школа активізувалась в той період, коли після опублікування Указу Президії АН СРСР від 1967 р. про підготовку «Зводу пам'яток історії й культури народів СРСР», співробітники Інституту мистецтвознавства, етнографії й фольклору АН БРСР, співробітники Державного художнього музею БРСР й інших музеїв республіки виряджаються на наукові експедиції з метою вивчення пам'яток історії й культури Білорусі. Результатом цієї роботи стало інтенсивне формування колекцій музейних збірок БРСР. У цей час була відкрита та відреставрована велика кількість виявлених творів іконопису. Вже спираючись на відкриття білоруських художників-реставраторів, розпочинається науково-дослідна робота, виходить у світ низка публікацій і видань, на які сьогодні спирається вивчення історії давньобілоруського мистецтва.

* В основу статті покладено доповідь авторки «Новознайдені пам'ятники іконопису Білорусі XVII–XIX століть» на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Софійські читання» (23–24 травня 2013 р., Київ).

1. Богоматір Одигітрія. XVII ст. Дерево, темпера.
КП-12470. Національний художній музей республіки Білорусь. Вигляд до реставрації.
2. Те саме. Вигляд на завершальному етапі реставрації. 3. Те саме. Деталь. Вигляд до реставрації. 4. Деталь. Вигляд після розкриття та в процесі тонування

Одним з найбільш ранніх з творів білоруського іконопису є образ Богоматері Одигитрії (КП-12470) [1, с. 161–176], який датується XVII століттям. Ікона надійшла до музейної збірки у досить поганому стані. Було очевидно, що зображення неодноразово поновлювалося, тло було перелевкашене та позолочене, на живописі були помітні сліди опіків, залишилися отвори від цвяхів, якими кріпили оклад, лак потемнішав і став розкладатися. Ікона була датована, на момент надходження до збірки, кінцем XVIII–XIX ст.

Відновленням пам'ятки займався реставратор вищої категорії А. Шпунт. У процесі розкриття були зняті два шари потемнілого лаку, пізніші записи та чотири шари переґрунтовки тла.

Це дозволило з'ясувати, що спершу ікона мала різьблене тло, ошатну колористичну гаму: золотавий гіматий Ісуса Христа підтримується золотою облямівкою на комірі й манжетах одягів Марії, а традиційно багрянці кольори мафорію відтіняються прохолодними бірюзовим і блакитним кольорами. Подібний святковий передзвін кольорів притаманний білоруському іконопису XVII ст., рівно як і мальовнича манера особистого письма зі світлотіньовими моделюваннями й злегка подовженою пластикою рук, ніжної округлості овалу обличчя Марії, притаманний народним впливам у трактуванні типажів.

Ікона походить з Мінської області, а, точніше, з села Голинка, що розташована недалеко від міста Слуцьк, яке у XVII ст. була великим художнім

та освітнім центром. Найімовірніше, саме там і була написана ікона, оскільки цей твір вирізняє високий художній рівень виконання. Ікона порівняно невеликого формату 63,3 x 50 см, що сьогодні для Білорусі є рідкістю, оскільки більшість збережених пам'яток більших розмірів.

Невеликим форматом, 69 x 52 см, відзначається й інший образ Богоматері Замилування (КП-17839), вивезений з цвинтарної дерев'яної церкви Святого Георгія Переможця (1907 (?) р.) села Заболоття, Узденського району Мінської області. Ікона виконана в техніці олійного живопису на полотні. Твір перебував у дуже важкому стані: розриви та втрати частини основи, цвяхові проколи, втрати ґрунту в місці поперечного розрізу хоста, загальне забруднення й розкладання лаку. У такому ж незадовільному стані перебували й накладні елементи — дві розшиті бісером матерчасті корони. Реставраційні роботи, проведені фахівцем другої категорії О. Лагуновичем-Черепко, дозволили виявити, що твір раніше піддавався реставраційному втручанням, особливо в основі, накладні матерчасті корони складаються з двох різночасових комплектів: перший зберігся частково — вціліла тільки корона Богоматері, виконана з виробленої шкіри й розшита стеклярусом. Наявність чистого авторського живописного шару під ним свідчить про те, що вінець був прикріплений на образ до покриття лаком з додаванням барвного пігменту. Другий комплект корон, виконаний з атласу й прикрашений металевим бісером, зберігся повністю. Після зміцнення ґрунту й барвистого шару було проведено дублювання полотна, розкритий авторський живопис, виконане тонування в місцях втрат з частковою реконструкцією зображення.

Ікона Богоматері Замилування є типовим прикладом живопису Білорусії XVIII ст. Вочевидь, невідомий майстер був добре ознайомлений з творами європейських майстрів епохи бароко, прагнув повторити їхню мальовничу манеру. На цю думку наштовхує трактування образу Богоматері, промальовування її лику й волосся, що вибиваються з-під хустки неслухняними прядками. Композиція твору досить динамічна за рахунок положення рук Марії й Дитини, рівно як і руху драпирування одягу. Водночас, трактування кистей рук, тіла й лику Дитини, компоновання складок свідчать про те, що автор твору не був достатньо професійним іконописцем, тож, можливо, не мав академічної освіти. Хоча, не виключено й більш вірогідно, був непоганим копійстом. З великою долею ймовірності можемо припустити, що ця ікона була копією якогось шанованого та коронованого образу Цариці Небесної.

Реставраційні роботи над цим твором ще не завершені, але вже зараз цілком припустимо ставити питання про більш точне датування його створення й уточнення оригіналу, з якого його було скопійовано. З огляду на це вважаємо за доцільне його публікацію зараз.

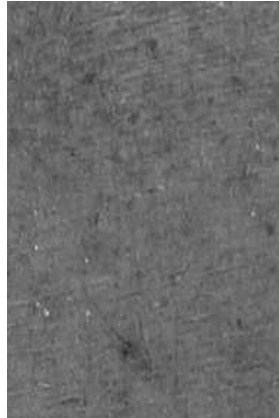
*5. Богоматір Замилування. XVIII ст. Холст, масло.
КП-17839. Національний художній музей республіки
Білорусь. Вигляд до реставрації.*

6. Те саме. Вигляд у процесі реставрації.

*7. Те саме. Деталь. Вигляд на завершальному
етані реставрації*

Цікаві й значні відкриття були зроблені реставратором С. Шатило під час відновлювальних робіт над іконами з іконостасу Успенського собору Жировичського монастиря, а саме «Поклоніння іконі Богоматері Жировичської» XVIII ст. (?) (КП-29876) [2, с. 600] і «Пророки Даниїл та Єзекиїль» XVIII ст. (?) (КП-29875). Під час розчищення образу «Пророки Даниїл та Єзекиїль» від пізніших записів в місці сувоїв з цитатами зі Старого Завіту, під кирилицею стала проступати латиниця, а трохи нижче знову була відкрита кирилиця. Дотепер у білоруському релігійному мистецтві подібні приклади, що свідчать про єднання західного й східного обрядів богослужіння, не зустрічалися. Стосовно живописної манери, то за своєю щільністю та лаконичністю колірного вирішення вона близька трактуванню фігури Саваофа в композиції «Поклоніння іконі Богоматері Жировичської». Образи пророків відзначені типовістю народної манери, що сприяє їх виразності та запам'ятовуванню.

Повне розкриття авторського шару твору дає можливість побачити пам'я-

8. Пророки Даниїл та Єзекиїл. XVIII ст. (?). Дерево, змішана техніка. КП-29875. Національний художній музей республіки Білорусь. Вигляд до реставрації.

9. Те саме. Вигляд до реставрації.

10, 11. Те саме. Вигляд після реставрації.

12. Те саме. Вигляд у процесі розчистки

ятку, так би мовити, у своїй первісній красі, представити ідею замовника — найбільшого уніатського монастиря на білоруських землях, а також і концепцію живописця. Це не може не викликати різних суперечок дослідників. Однак реставраційні роботи сприяли відновленню історичної справедливості, хоча, втім, лише почасти, адже іконам «Поклоніння іконі Богоматері Жировичської» й «Пророки Даниїл та Єзекиїл» вже не доведеться зайняти місце в іконостасі, для яких вони були створені. Втім, однак, на превеликий жаль було порушено цілісність ансамблю іконостасу. Тим не менш, оскільки ці твори увійшли до колекції давньобілоруського мистецтва Національного художнього музею, це дозволить, перш за все, зберегти їх, ставлячи, зрештою, перед дослідниками білоруського іконопису низку різноманітних завдань, виконання яких сприятиме новим відкриттям.

13. «Розп'яття» 1806 р. маістра А.Н.(?). Холст, масло. НВФ-1999.
Національний художній музей республіки Білорусь. Вигляд до реставрації.

14. Те саме. Вигляд у процесі реставрації.

15. Те саме. Вигляд після реставрації

Ще одним цікавим прикладом реставраційних відкриттів став відреставрований у у 2009 р. у майстерні рестауратора І категорії С. Дикуть художній твір, композиція якого передає сцену розп'яття Ісуса Христа. Картина перебувала у вкрай важкому стані. Неозброєним оком були добре помітні численні втрати фарбового шару й основи, злами полотна, зміна кольорів та прозорості лакового покриття, загальні інтенсивні забруднення. Первинна оцінка необхідних реставраційних робіт вказала на необхідність склеювання розривів основи, вставки волокон полотна на місця втрат, дублювання країв, растягування полотна на крафтовые поля, видалення забрудненого лаку.

Робота над реставрацією твору дозволила виявити, що живопис виконаний на неоднорідному, тонованому клеє-крейдяному ґрунті. Барвистий шар теж має неоднорідну структуру з вкрапленнями крупнотертого пігменту, а також горбисту поверхню з напливами й стовщеннями, щільнішими в місцях нанесення білил. Манера нанесення фарб на полотно, так само як і мальовничі рішення образу, зі старанним промальовуванням анатомічної передачі тіла розп'ятого Христа, засвідчує деяку професійну підготовку живописця, але трактування ран та стікаючої крові Ісуса, передачі пейзажного середовища переконує, що перед нами праця художника, далекого від академічних студій. Його авторський почерк говорить про незвичайний талант майстра-самоука.

Композиція твору вписана до овального формату полотна, що дивним чином акцентує монументальність першого плану. Холодний насичений колорит твору підкреслює драматизм сюжетної лінії й додає картині необхідної гостроти. Під час розчищення авторського шару досить чітко й відчутно проступив

авторський підпис та точна дата написання картини: «А.Н (?) 1806 ...Jul...». Це важливий момент для дослідників, позаяк підписаних та датованих «Розп'ять» у збірці давньбілоруського мистецтва Національного художнього музею Республіки Білорусь зовсім небагато.

«Розп'яття» 1806 р. (НВФ-1999), пройшовши всі етапи реставраційного втручання, доповнило уявлення про розвиток релігійного живопису Білорусії початку ХІХ ст. й стало неодмінним експонатом багатьох виставок, присвячених історії національного мистецтва.

Отже, за півстолітній період розвитку білоруської реставрації було зроблено чимало. Власне тим фактом, що сьогодні в Білорусії доволі добре збереглася низка творів релігійного живопису від ХV до ХІХ ст., дослідники іконопису зобов'язані саме художниками-реставраторам. Але всі ще існує велика кількість іконописних пам'яток, які дуже потребують реставраційного втручання, необхідність якого, як переконуємося, дозволяє розкрити зовсім нові аспекти у вже наче досить добре дослідженій галузі іконопису Білорусії.

1. Шпунт А. С. Богоматерь Одигитрия (ДБЖ-69, КП-12470). Записки реставратора // Паведамленні Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. — Мн., 2010. — Вып. 8.

2. Яницкая П. Реставрация образа «Поклонение иконе Жировичской Богоматери» иконостаса Свято-Успенского собора Жировичского монастыря: новые открытия // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. — К., 2013. — Вип. ІІІ. — С. 600–605.

П. Яницкая. Реставрация памятников иконописи Беларуси XVII–XIX веков в аспекте изучения развития национальной художественной традиции.

Анотація. Стаття посвящена публікації результатів роботи реставраційних майстерських Національного художественного музею Республіки Беларусь, во время которых были восстановлены и открыты от поздних наслоений такие уникальные произведения, как «Богоматерь Одигитрия» XVII века, Богоматерь Умиление XVIII века, «Пророки Даниил и Иезекииль» XVIII в. (?) из пророческого ряда иконостаса Успенского собора Жировичского монастыря, «Распятие» 1806 г. Результаты этих реставрационных работ, отчеты о которых хранятся в архивах реставрационных мастерских, в большинстве своем публикуются впервые.

Polina Yanitskaya. Restoration of the Belarusian iconography of the 17-19th centuries in the aspect of studying the development of national artistic traditions

Summary. The article is devoted to the publication the results of works of the National Art Museum of Belarus's restoration workshops. During this works have been restored and opened from the later accretions such unique artwork as «Virgin the Hodegetria» of the 17th century, «Virgin the Admiration» of the 18th century, «Prophets Daniel and Ezekiel» of the 18th century (?) from the prophetic row of the iconostasis of the Assumption Cathedral of the Zhyrovichy Monastery, «The Crucifixion» of the 1806. The results of these restoration works are published for the first time for the most part.